

# ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'282.2 (045)

DOI: 10.31651/2226-4388-2021-30-33-42

## НОМІНАЦІЯ ФІЗИЧНИХ І ФІЗІОЛОГІЧНИХ СТАНІВ ЛЮДИНИ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

*Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук,  
професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики  
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького  
(Черкаси, Україна)*

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: 0000-0002-8033-075X

*Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики  
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького  
(Черкаси, Україна)*

e-mail: Tanya\_Bevz@i.ua

ORCID: 0000-0003-0008-5983

*Стаття продовжує серію публікацій авторів про найменування людини в середньонадніпрянських говірках. На матеріалі «Словника середньонадніпрянських говірок» репрезентовано лексичний склад і семантичні особливості назв фізичних і фізіологічних станів людини, що респонденти визначають або за зовнішніми ознаками особи, її об'єктивним фізичним станом, або ж у процесі спілкування з нею. Проаналізовано структуру й специфіку номінації оцінних найменувань осіб. Структурне ядро досліджуваних назв формують однослівні найменування – прикметники, іменники; рідше засвідчені атрибутивні словосполучення, порівняльні конструкції. Найменш частотні пропозитивні та дискурсивні назви. Продуктивним способом номінації в досліджуваному ареалі є суфіксація, семантична деривація. Найпоширеніший мотив номінації аналізованих назв – подібність до домашніх тварин, предметів побуту. Трапляються лексеми затемненої мотивації.*

**Ключові слова:** «Словник середньонадніпрянських говірок», номінація, лексема, емоційно-оцінна назва, фізичний стан людини, фізіологічний стан людини.

**Актуальність.** Антропоцентрична спрямованість сучасних наукових досліджень спонукає вивчати мову в тісному взаємозв'язку з духовною й практичною діяльністю людини, її свідомістю, мисленням, що виявлено, зокрема, й у специфіці найменування довкілля, доборі способів і засобів номінації реалій. Особливої уваги потребує діалектне мовлення, бо, з одного боку, номінація в говірках відбувається невимушено й природно, а з іншого – зміни в суспільно-економічному й культурному житті діалектоносіїв, одним із наслідків яких стають активні динамічні процеси в лексиці, актуалізують потребу ретельно фіксувати мовні явища, що з часом стають невідворотно втраченими. Стаття продовжує серію публікацій авторів про найменування людини в середньонадніпрянських говірках [1].

**Метою** нашого дослідження є вивчення засобів вербалізації й способів номінації елементів тематичної групи «Людина», зокрема назв фізіологічних станів людини в середньонадніпрянських говірках. Джерелом фактажу став «Словник середньонадніпрянських говірок» (Мартинова), у якому в ілюстративних міні-текстах до словникових статей відображено розмаїття матеріального і духовного життя діалектоносіїв. З'ясувати відтінки значення, додаткові особистісні конотації лексем,

засвідчені в різних зонах середньонаддніпрянського діалекту, часто ставало можливим тільки з оперттям на контекст, на пояснення самого інформанта.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Зауважимо, що, розглядаючи поняттєве поле «Людина», учені по-різному підходять до його членування. Зокрема, В. В. Леснова на матеріалі східнослов'янських говірок проаналізувала структуру цього поля й виокремила як одну з провідних його ознак опозицію назв людей із певною рисою за статтю [2, с. 5]. Дослідниця репрезентувала найменування фізично здорової людини, вагітної, активної, втомленої, хворої, із вадами органів чуття тощо, однак не акцентувала на типології зазначених ознак, зосередивши увагу на структурних різновидах номінативних одиниць [там само, с. 12]. Вивчаючи експресивно-оцінну номінацію людини в покутсько-буковинських говірках, Л. Я. Колеснік у складі тематичної групи лексики «Риси людини» вирізняє лексико-семантичні групи «Риси зовнішності людини» та «Риси вдачі людини» [3, с. 51]. Досліджуючи номінативні процеси в українських східностепових говірках, В. О. Дворянкін розглядає номінацію зовнішніх якостей і номінацію внутрішніх властивостей людини [4]. К. О. Єрофєєва й О. О. Пепеляєва вивчають структуру семантичного поля «Людина» й виокремлюють об'єктивні фізичні характеристики осіб, зокрема зовнішність, стать, вік, фізичні стани, називаючи з-поміж них слова на позначення постійного або тривалого фізичного й фізіологічного стану [5, с. 11]. На думку А. А. Уфимцевої, «денотативний компонент у значенні антропологічних назв, фізіологічних рис становлять семантичні ознаки, які є природними та вродженими: „стать”, „вік”, „раса, національність”, „мова”, „зовнішність”» [6, с. 115].

Як бачимо, у науковій літературі частіше послуговуються поняттям «фізичний стан людини», хоча й розглядають у межах цього лексико-семантичного поля найменування фізіологічних станів, або ж ототожнюють поняття «фізичний» і «фізіологічний». У Словникові української мови значення слова «фізичний» окреслюють як «4. стос. до організму людини, до його будови, до зовнішнього вигляду людини» (СУМ, т. 10, с. 586); «фізіологічний» – «2. пов'язаний з життєвими функціями організму, його життєдіяльністю» (СУМ, т. 10, с. 587). На нашу думку, труднощі в розмежуванні цих понять пов'язані з тим, що часто фізіологічний і фізичний стани людини взаємозумовлені, фізіологічний стан впливає на зовнішній вигляд, є його наслідком.

**Результати дослідження та їх обговорення.** У цьому дослідженні в межах аналізованої лексико-семантичної групи розглядатимемо засвідчені в середньонаддніпрянських говірках мовні одиниці на позначення постійного або тривалого фізіологічного стану людини, а також її фізичного стану, що респонденти визначають або за зовнішніми ознаками особи, тобто об'єктивним фізичним станом, або ж у процесі спілкування з нею.

До них уналежнюємо репрезентанти семем 'загальні назви людини за її зовнішніми ознаками', 'назви людини за її віком', 'найменування здорової людини', 'назви хворої людини', 'найменування людини з фізичними вадами тіла чи органів чуття', 'назви людини за її статурою та зростом', 'назви сильної людини', 'найменування людини, яка перебуває в стані вагітності'.

На формування репертуару найменувань рис людини та її поведінки впливають стереотипи, поширені в тій чи в тій говірці, підкріплені нормами народної етики й моралі. Зауважимо, що в народному мовленні репрезентовано значно більше негативно конотованих назв фізичного і фізіологічного стану людини, що пов'язано з асиметрією оцінної шкали, у якій увагу респондентів привертають передовсім відхилення від правила, тобто *ганж* ганж, -у, тільки одн., ч., несхв., 'недолік': *та во|ни й ни жи|ли до|вго / ті|д'іти в'ней| / й|а|к|і|с' ганж у їх був / що во|ни до го|да й ни дожи|вали / то то|д'і вз'а|ли в й|ї|ї сис|три го|дованку / і о|то вже во|на ста|ла їх до|чка* (Жр) ПдСГ, а от позитивне сприймається як норма, повсякденність, тому такі явища номінують рідше. З-поміж загальних найменувань людини, що характеризують її зовнішність, у середньонаддніпрянських говірках засвідчені експресивні номени з негативним

забарвленням **нивірний** ниві́рний, -а, -е, -і, 1. ‘негарний’: *чо́ловічок у не́йі та́кий ни́в'і́рний / ли́це по́копане / ниві́личкий / али́ ж робо́т'аши́чий / в'ін до́ в'с'ого́ / ге́т' і закру́тки на йо́му / а во́на було́ про́стелит' р'а́дно си́рид до́вору / ци́чку вива́лит' / ди́тину го́дує / а в'ін у́се / о́то то́б'і й ниві́р'нен'кий* (Жр) ПдСГ; **миршавий** мирша́вий, -а, -е, -і, ‘непоказний’: *та о́то та́ке ми́рша́ве / а ко́мандує чо́ло'в'і́ком / а в'ін йі́йі ше́ й слуха́є / биз не́йі н'і́чого ни́ робит' / во́на ко́ман'д'і́р у дво́р'і* (Жр) ПдСГ; **ничмидний** нич'мидний, -а, -е, -і, знев., рідк., ‘миршавий, недолугий’: *во́но та́ке ни́ч'мидне́ / то́й з'а́тило́ / а хара́хори́ц'а / ос' то́ ж іа́ / му́жик / ни́ма там на́ кого́ поди́виц'а́ / а йі́йі ше́ зм'і́н'а́є / во́на та́ка мо́лоди́ц'а́ га́рна / ку́ди там йо́му* (Жр) ПдСГ; позитивно конотовані: **ловкий** л'овкий, -а, -е, -і, 1. ‘гарний (про вроду)’: *і́ тика́ л'о́вка / о́це та́ка / чи́сто ти́ та́ка / і́ тика́ л'о́вка й ти́ л'о́вка / і́ видно́ й ха́ракте́р л'о́вкий* (Ос) ЛПСГ; **валюрний** вал'урний, -а, -е, -і, рідк., ‘гарний, вродливий’: *ду́же о́це ра́д'і бу́л'и / до́ кого́ до́ д'і́вчат ста́рості хо́дили // а дру́га ж та́ка чимс' во́на ни́ ва́л'урна́ / й ста́рості ни́ ду́же йду́т' // це́ ж так бу́ває / л'у́дина в'с'а́ка вда́йе́ц'а* (Стц) ПдСГ.

Сема ‘вік’ у назвах людей виявляється нечітко, здебільшого тоді, коли опозитами є семи ‘дитина’ (**шкет** шкет, -а, -и, ч., жарт., ‘малий за віком чи малий на зріст’: *при́йш'л'и ба́т'ко / не́ да́л'и ме́н'і ко́сит' / ти́ шо ка́жут' / йа́к із тие́'ни́ц'і не́ видно́ ш'ке́та* (Дв) ЛПСГ) й ‘доросла людина’ (**зрослий** зрослий, -а, -е, -і, ‘дорослий’: *то́ ше́ д'і́ти / а ти́ ж у́же зро́сний / по́вини́ знат' / шо́ ко́му ска́зат' / а де́ про́мовчат'* (Жр) ПдСГ), рідше – підліток. У різних зонах середньонадніпряньського діалекту сему ‘дівчина-підліток’ реалізують морфолого-словотвірні варіанти, похідні від кореня **дів-**: **дівчук** д'івчук, -а, -и, ч., ‘дівчинка 13–15 років, підліток’: *ма́ти було́ ко́сит' / а́ іа́ та́ка / д'і́вчу́к та́кий / а в́же́ ж в'іа́зала́ / скру́тила ти́рине́'сла́* (Жв) ЦПСГ; *ма́ти мо́йа ка́зала́ / во́ни йа́к бу́ли д'і́вчу́ками́ / год по́ п'ят'на́дц'ат' ота́к'і́ ж д'і́вчата́ / аж у Ра́д'і́ван'івку́ йшли́ в дру́ж'ки́ / при́гла́шали́ / при́йди́мо / ка́же / по́й'мо́* (Мх) ПдСГ; *йа́к іа́ бу́ла ма́ла / бу́ла в'і́да́ / в́же́ п'і́дросла́ // хо́дили в'е́чир'і та́к'і́ д'і́вчу́ки́ в́же́ / хо́дили на́ ву́лиц'у́ / си́д'і́ли́ / а там па́руб'ки́ і д'і́вчата́ ви́лик'і́ ц'і́ зби́рали́с'а́ / та́ хо́дили скр'і́з' по́ сад'ках́* (Он) ЗСГ; СГ; **дівчучка** д'івчучка, -и, -и, ж., ‘тс’: *іа́ бу́ла ше́ ни́ зросла́ / а та́ка / д'і́вчу́чка / то́ в́же́ ро́била́ в'на́йма́х* (Жр) ПдСГ. Для номінації юнаків сема ‘вік’ актуалізована у зв'язку з необхідністю виконання громадянського обов'язку служби в армії: **пириросток** пири́росток, -а, -и, ч., ‘хлопець, який переріс вік для служби в армії’: *і́ди в'чи́с'а́ / за́кончи́ши́ / на́ год' воз'ми́м / а́ в'ін пи́ри'ро́стком ста́в // т'а́гал'и́ йо́го́ / т'а́гал'и́ по́ во́йе́'нко́матах́ / ти́бе́ су́дит' на́да́ / за́ в'и́що́ / а́ за́ те́ шо́ с'коро́ т'ри́д'ц'ат' год' / а́ ти́ в'арм'і́йі́ ни́ бу́в / а́ в'ін ка́же́ / ша́хта́ ни́ пу́ска́ла́* (Кд) ЦПСГ; СГ. У середньонадніпряньських говірках вік людини стає об'єктом позитивної чи негативної номінації з часу, коли дитина починає виявляти непокору оточенню й поводить не відповідно до загальноприйнятих норм: **стикун** сти́кун, -а, -и, ч., знев., ‘молодий хлопець чи чоловік, що не має життєвого досвіду’: *ми́ та́к у во́й'ну́ стра́дал'и́ та́ ро́бил'и́ ко́л'госп' / ро́бил'и́ йо́го́ / а́ ти́ пер' сти́ку́ни́ в'с'а́к'і́ розкра́да́ють' у́се* (Пт) ЦПСГ; **сопляк** сопл'ак, -а, -и, ч., знев., ‘тс’: *а́ по́слухав' би́ / шо́ ка́жут' ста́ри́і́ / а́ то́ та́кий ше́ сопл'а́к / а́ в́же́ то́б'і́ за́рул' да́ли́ с'і́сти́ / то́ ку́ди ти́ і́ в'і́хав' / ду́мав шо́ все́ з'на́йи́ши́* (Жр) ПдСГ.

На іншому боці оцінної вікової шкали – немолода людина, яка своїми вчинками викликає осуд у суспільстві, що репрезентує стійке словосполучення **старе луб'я** ♦ *ста́ре луб'я́*, ‘немолода людина, яка одружується в похилому віці’: *Ва́н'а́ Лу́к'і́й'ан чо́го́ та́к йо́го́ на́з'вали́ / бо́ жи́'нивс'а́ на́ Лу́к'і́й'і́ / в'ін ше́ ж мо́лоди́й бу́в / а́ во́на шо́ в́же́ / ба́ба́ / ста́ре луб'я́́ / во́но йі́йі́ в́же́ ни́ ну́жне́ бу́ло́ / а́ в'ін на́ йі́йі́ пенс'і́ю жи́в* (Жр) ПдСГ.

Лексика на позначення людини за її станом у структурі висловлення відіграє ключову роль і залежить безпосередньо від мовленнєвої ситуації. Наприклад, у системі загальних суспільно значущих культурологічних цінностей фізичне здоров'я має першорядне значення. Фізично здорову людину в усіх середньонадніпряньських говірках іменують однотипно – лексевою **здоровий** здоро́вий, -а, -е, -і, 1. ‘той, що має здоров'я, сильний (про людину)’: *іа́ мо́ло́да́ бу́ла́ / здо́рова́ / іа́ бу́л'а́ гл'а́дка́ / у́титана́ <...>*

**здо́рова** бу́л'а // **здо́рова** бу́л'а ба́ба / ну нас'т'і́ки бу́л'а **здо́рова** / а нас'т'і́ки **і́а** 'зараз н'і́ш'чо (Грш) ППСГ; 2. 'дорослий (характеристика за віковими чи фізичними ознаками)': та́кий **здо́ровий** л'о́вкий хл'о́тці' / н'і́де ни ро́би / си́дит' / ко́л'о ка́нави з'удо́чкою (Пщ) ЦЛСГ; та́к у нас та́кий пл'а́ц'і́е / ко́ло 'церкви́ бу́в // та́ скла́да́юу'а д'і́в'ч'а́та **здо́ров'і** та́ко у́ круг і́ 'шу́ма плі́тут' (Трч) ЗСГ, рідше **ди́белий** ди́белий, -а, -е, -і, 2. 'фізично здоровий': О́л'ка **ди́бел'а** мо́л'о́диц'а / і́ак 'воз'ме́ ту́пор / то́ т'і́ки т'р'і́ски ли́т'ат' (Пщ) ЦЛСГ; а то́д'і́ д'а́д'ко о́дин / та́кий здо́ровий / і́ак 'на́ший То́л'і́к бу́в / о́це О́л'гін чо́л'о́в'і́к / та́кий **ди́белий** / 'га́рний / н'і́д'ходи́т' (Брзк) ЦПСГ; **бра́вий** бра́вий, -а, -е, -і, 3. 'здоровий, сильний (про людину)': та́ в'і́н хоч і́ в го́дах / а́ли ж ше́ та́кий / **бра́вий** д'і́док / ше́ при́ здо́рові́і (Жр) ПдСГ; а́ туті́чки́ цей / ну / 'ма́бут' / ви́ зна́йтите / ну / це́ **І́а**р'и́нина х'а́та / а́ тут бу́л'а дру́га По́д'і́в'ка х'а́та / і́ тут ба́би́ вже́ ни́ бу́л'о́ / а́ там бу́в си́н / Ми́ко́л'а / **бра́вий** / здо́ровий та́кий / і́ з'ра́зу ж н'і́шов слу́жит' жи́ ж ту́ди до́ н'і́мц'і́в (Блк) ПдСГ. Якщо ж фізично здорова людина за характером лінива, то найменування її стають негативно-оцінними: **бидло** **лида́че** ◇ бидло́ ли́да́че, 'фізично здорова, але лінива людина': го́роди бу́ри́а́нами зарос'ли́ / у́ дво́р'і́ хай́ Бог 'ми́луйе́ / а́ во́на / **бидло** **ли́да́че** / 'ходи́т' і́ак ни́ до одної́ подру́ги то́ до дру́гої (Жр) ПдСГ. Опозиція сем 'здорова, але лінива жінка': 'здоровий, але лінивий чоловік' представлені метафоричними найменуваннями представників світу тварин (**корова**: **бик** / **ко́няка**: **же́ребець**): **корова** ко́рова, -и, -и, негат., 'фізично здорова, але лінива жінка': та́ка с'та́ла / ма́т'і́нко / **ко́рова** / та́ шо́б ухва́тила́ ті́ ви́ла / то́ роз'ки́дала́ б то́й гні́й за́ час / во́на́ жде́ ра́б'і́в / у́же́ о́рат' да́вно́ т'ре́ба / і́ то́й 'Ко́ка́ ко́ло не́йі́ / здо́ровий **бик** / а́ ро́бит' / то́же́ ни́ 'хоче́ ж ге́т' і́ т'ро́хи (Жр) ПдСГ; **ко́няка** ко́н'ака́, -и, -и, ж., 3. глузд., 'повна людина': та́ **Ка́ти**р'и́на та́ка ко́н'ака́ / шо́ м'і́шка́ 'кину́л'а на́ с'пи́ну й н'і́ш'л'а́ і́ак н'і́ в чо́м ни́ бу́ва́л'о́ (ВБ) ЦЛСГ; СГ; **жи́рибе́ць** жи́рибе́ць, -я, -і, ч., 2. негат. 'молодий, фізично здоровий хлопець (чоловік)': **і́а** с'та́р'і́с'т'у́ все́ ро́бл'у́ / а́ мо́лод'і́ / здо́ров'і́ і́ак **жи́риб'ц'і́** га́н'а́йут' по́ си́лу / і́ ро́боти́ і́йм ни́ма́ (Пщ) ЦЛСГ; СГ.

Окрему мікрогрупу утворюють лексеми й стійкі найменування, що прямо чи опосередковано характеризують людину за її фізичним станом, який є наслідком фізіологічної втоми від надмірної роботи: **б'і́дола́ха**, -и, -и, ч. і ж., 'стомлена, знесилена людина': а́ на́ ни́д'і́л'у́ 'гра́йе́ га́р'мо́шка / і́ 'бу́бон / та́нц'і́ до ... // **хто** до́й'шов до́ кра́йу / по́на́ти'ва́л'ис' во́ди / та́нц'у́йут' / а́ т'і́ **б'і́дола́хи** **хто** ни́ 'мо́же / то́ т'а́гну́ц'а́ ше́ / і́з'а́ду (Іскр) ПдСГ; СГ; **ви́би́ця із си́л** ◇ ви́би́ц'а́ із си́л, 'дуже стомитися, знесилити': а́ ба́т'ко́ і́ак по́й́хав в по́хорон / та́ то́д'і́ при́й́хав / то́ роз'ка́зува́в // ка́же / і́йду́ і́а́ з ти́м / ка́же / Тва́р'довс'ки́м / 'хо́чиц'а́ / шо́б во́но́ й 'ш'ви́ди́ше / а́ж де́ ж Во́лга / та́ а́ж за Во́лгу́ ж по́й́д' / та́ жи́ну́ ту ма́ши́ну й жи́ну́ // а́ Тва́р'довс'ки́й ка́же / і́а́ вкл'у́чу́ 'п'е́чку / та́ й др'і́ма́йе́ / а́ і́а́ ж ни́ 'бу́ду за ру́л'ом спа́т' // ну / вже́ 'чу́ст'вуйу́ / шо́ вже́ з **си́ли** **ви́би́в'с'а́** / та́ дес' в а́вар'і́ю / та́ ка́же / ка́жу́ йо́му / шо́ ви со́б'і́ і́ак 'хо́чете́ / а́ і́а́ звир'ну́ з до́роги́ / і́з'і́ду́ там в к'у́в'е́т / та́ хоч́ час́ два́ при́др'і́м'ну́ / бо́ вже́ 'да́л'ш'і́ в ме́не си́л ни́ма́ (Жр) ПдСГ. Водночас селянин мусив бути витривалим, перемагати втому, щоб вчасно й без утрат зібрати врожай, тому в лексиконі діалектоносіїв фіксуємо слова **кре́пить** кре́пит', -плю, -плять, недок., неперех., побут., заст., 'не здаватися, терпіти': скла́да́йм сно́ти / вози́мо до́дому́ / мо́лотим / а́ мо́лотимо́ і́ак / ц'і́на́ми / **кре́пимо́** а́ж ку́р'а́чка́ йде́ / зер'но́ зб'і́райе́мо́ (Ос) ППСГ. Про потребу бути сильним, зберігати своє життя в будь-яких ситуаціях свідчить реєстрове слово **кри́пи́цьця** кри́пи́ц'а́, -юся, -яцьця, недок., неперех., 'не здаватися, вижити': в'і́н і́ак у́же́ ж по́ста́вил'и́ йо́го го́л'о́вою́ ко́л'госпу́ / хо́див по́п'ід ха́та́ми / 'зла́див та́к'і́х / і́ак ми́ / ру́ка́ми сво́йі́ми і́ про́сив / д'і́точки́ **кри́п'і́ц'а́** / і́а́ на́мол'о́чу́ / і́а́ вас у́с'і́х на́го́ду́йу́ // це́ бу́л'о́ в т'ри́дц'а́т' т'ре́т'ому́ го́ду (Кад) ППСГ.

У зв'язку з цим фізично витривала, сильна людина в досліджуваних говірках названа номенами **жи́лавий** жи́лавий, **зав'я́листий** зав'я́листий, -а, -е, -і, 'міцної статури': д'і́д **Пит'ро́** у нас бу́в та́кий **жи́лавий** / **зав'я́листий** / ше́ й 'до́с'і́ йо́го на́га́ду́йут' / у́ за́вод'і́ ро́бив 'зру́жчи́ком / то́ м'і́шки́ та́с'ка́в / у́с'і́ по́ од'ному́ бра́ли / а́ в'і́н по́ од'ному́ на



кажне плече / а один йому ложили на голову / і ото н'іс / а йде додому чириз л'іс / то ше й дуба при т'агне / шо н'іхто б ни сказав / шо биз транспорту його можна вз'ат' (Жр) ПдСГ.

Семема 'той, хто нездужає' репрезентована емоційно-експресивними найменуваннями-прикметниками **слабий** сл'абий, -а, -е, -і, 'хворий': а си<sup>е</sup>стра сл'аба з п'яад:и с'ат п'яатого году // та ми так уд'вох // ... та так і жил'и / так і живем // а ти пер о'це йа ни знайу / заслабла / кажу / кол'и б умерти (Скр) ЦПСГ; **слабий** слабый, 'тс': нашо / ж ти се<sup>и</sup>бе / мо'йа дитино / ни було в'гойів / такий здоровий був пар'ен' / йому б в'іка / а ти пер **слабий** (Мир) ПЦСГ; ой / пам'ятайу йа / йак **мати** мо'йа **слаба** дуже лижала / і ми н'і с'ни'а / шо так йасно сонце с'в'ітит' же ж / і до того у хат'і мух / і так і здоров'і здоров'і / шо на с'іли на с'тел'у / шо ни видно б'ілої с'тел'і ни видно / сам'і ц'і мухи сид'ат' / і йа відкрила д'вер'і і б'ігом рушніками начала їх вигонит' (Мр) ЗСГ; **больний** бол'ний, -а, -е, -і, 'хворий': нас забрал'и / і в'гоститал' розм'іс'тил'и / йа в чит'верте х'ірург'ічис'ке од'іл'ен'йа по'пал'а / де бол'н'і л'и'жач'і (Брл) ЛПСГ; у перву моб'іл'ізац'ію бат'ка ни брал'и / бо в'ін був бол'ний (Дмц) ЛПСГ; СГ; **нікудишній** н'ікудишній, -я, -е, -і, 'хворий': а в'ойну / то страши'не д'іло було / і ви подумайт'і с'к'іки войни тирибуло / с'к'іки ми гор'а тирижили / а ти пер шо ж / на 'ноги н'ікудишн'а / о / горко жит' / а с'ічас остал'ас'а биз / биз здоров'іа йа остал'ас'а і все / ну шо вам можна розка'зат' (Мк) ППСГ; СГ; **нигожий** ни'гожий, -а, -е, -і, 'нездоровий, слабкий': Да // о'це ми з нейу дожд'алис' жит'а / ми с'ічас ст'імо / с'т'іки хочимо / йімо // – Але ми вже **ни'гож'і** // – Йімо / али ми вже **ни'гож'і** (Пч) ЗСГ. Про те, що людина втратила здоров'я, життєві сили, свідчить і дієслово **ни годиться**<sup>2</sup> ни год'иц'а, -жуся, -дяться, недок., неперех., 2. 'бути нездоровим, хворим, нездужати, не мати сили': ти пер **наче й не** в'іру / шо йа отако **ни год'жус'а** / от **ни год'жус'а** / ди'дал'і / й ди'дал'і / да вже с'емдис'ат год / до й **ни год'жус'а** (Чрн) ППСГ; т'ім де робил'и у'же н'із'н'іше / то т'ім плат'ат' у'же й по вос'ім і с'ат / а нам дул'а н'ід н'іс стари'кам / шо ми **не** **годи'мос'** н'ікуди (Мир) ППСГ; а ти живеш / нашо ти живеш у'же / так ни можна його тир'іт' дал'і / то треба робит' / а **ни год'ис'а** / ше й на руц'і шос' зробил'ос'а / ни'годна н'ікуди (Пм) ЛПСГ; СГ та дієприкметники **виболівший** вибу'л'івший, -а, -е, -і, 'виснажена хворобою людина': а знаййи йак три'надц'ат' год / н'ідсун' / хоч воно і **вибу'л'івше** / та'ке / доки тирист'ил'у т'і баб'і / доки н'ідсуну н'ід нейі су'хе / то йа ж із с'или виби'валас'а (Жр) ПдСГ; **джаний** джаний, -а, -е, -і, 'виснажений хворобою': бачила Волод'ін'ку / привизли його з бол'ни'ц'і / то видно / шо йому по'гано / такий / **джаний** та й усе / балакайе / али ж мабут' йому все (Жр) ПдСГ. Часто трапляються описові найменування: **нигодна нікуди** ◇ ни'годна н'ікуди, 1. 'про дуже хвору людину': йак Чир'каси б'рали / а нас у Свид'івок / прий'шов бригад'ір / іди й вс'о / та йак жи ж іди / мама кажут' / та йа ж **ни'годна н'ікуди** / ну то хай д'івчинка н'іде / ну то йа й н'ішла (Дм) ЦЛСГ.

До аналізованої групи назв фізичного і фізіологічного стану людини як компоненти єдиної ідеографічної сфери належні дієслова, що характеризують процес хвороби чи одужання людини, а також її смерті. Про початок захворювання свідчить стан, коли людина починає **кабзувать** кабзуват', -ю, -ють, недок., неперех., емоц.-заб., рідк., 'починати хворіти': ото ж то'б'і с'т'іки ни ка'жи / шоб там уд'івалис'а / а ви ходите розх'ристані / та й бачиш / у'же Сир'г'ій і закабзу'вав / ти йому ска'жи / ни **кабзуй** / ка'зала т'ошча (Жр) ПдСГ. Стан одужання після хвороби номінують **видужать** видужат', -ю, -ють, док., неперех., 'виздоровіть, позбавитись хвороби': **си'лно го'род жи ж ве'л'икий** був / та в мене но'га забол'іл'а / о'це ж йак застудил'ас' **же** **же** на бур'аках та три **годи** **слаб'іла** / а то'д'і ж не в'мерла і ше **видужала** (Пб) ЦПСГ; **оклигать** окл'игат', -ю, -ють, док., неперех., емоц.-заб., 1. 'виздоровіть після затяжної хвороби': та йак простудил'ас'а до'вго бол'іл'а / м'іс'ац' ч'и два ли'жал'а / а та'ки ж **окл'игала** (Пщ) ЦЛСГ; СГ; 2. 'зміцнити після пережитого голоду': **це** вже було дес' **тридц'ат'** **п'яттий** / **тридц'ат'** **шостий** год / у'же ми трошки **окл'игал'и** / ну н'іхто з нас з голоду ни здох /

али ж <sup>1</sup>дуже <sup>1</sup>мерли / <sup>1</sup>дуже <sup>1</sup>мерл'и / і так у с'їх по дво<sup>1</sup>рах і хо<sup>1</sup>вал'и / ку<sup>1</sup>ди ж хто пови<sup>1</sup>зе / н'їхто н'їкуди ни пови<sup>1</sup>зе // і так у же ж начал'и <sup>1</sup>луч'ін'ко то<sup>1</sup>д'ї жит' (Лбн) ПдСГ; СГ.

У досліджуваних говірках стан смерті позначають евфемізмами **дуба врізати** <sup>1</sup>дуба в<sup>1</sup>р'ізат', евф., 'померти': та так тит' / то шо вже було ждат' / це ше в'ін <sup>1</sup>довго й так дир'жавс'а / шо т'їки <sup>1</sup>зараз <sup>1</sup>дуба в<sup>1</sup>р'ізав / бо вже биз роз'бору тив у'се (Жр) ПдСГ; **пирикинуця** пири'кинуц'а, -ися, -уться, док., неперех., евф., 'померти': йа й ни <sup>1</sup>чула / шо <sup>1</sup>Кислик <sup>1</sup>пири'кинувс'а / а коли / о'це т'їки ку<sup>1</sup>ма подзво<sup>1</sup>нила та ска<sup>1</sup>зала (Жр) ПдСГ. Також засвідчено евфемізм на позначення такої життєво важливої функції організму людини, як бачити: **отемніть** оте<sup>1</sup>мн'їт', -ю, -ють, док., неперех., 'осліпнути': <sup>1</sup>мати <sup>1</sup>оте<sup>1</sup>мн'їл'и / <sup>1</sup>дес'ат' год бул'а <sup>1</sup>мати <sup>1</sup>темнойу / <sup>1</sup>оте<sup>1</sup>мн'їл'и <sup>1</sup>мати / чи ката<sup>1</sup>ракта / чи шо (Пт) ЦПСГ.

Примітно, що носії середньонаддніпрянських говірок не виявляють комунікативних надмірностей у характеристиках людей за їхніми вадами. Настанови народної моралі не передбачають різноманітності найменувань фізичних вад людей, здебільшого мовці використовують номени **инвалід** инвал'їд, -а, -и, ч., 'інвалід': <sup>1</sup>мати за шо могла куп'ят' / йак во<sup>1</sup>на <sup>1</sup>инвал'їд // во<sup>1</sup>на <sup>1</sup>инвал'їд же ж де / <sup>1</sup>гроше<sup>1</sup>й же ж ни<sup>1</sup>має (Брзк) ЦПСГ, **каліка** кал'їка, -и, -ї, сп. р., 'той, хто позбувся якої-небудь частини тіла або втратив здатність рухати нею': а йак / остал'ис'а <sup>1</sup>сам'ї ба<sup>1</sup>би / чоло<sup>1</sup>в'їк'їв заб<sup>1</sup>рал'и / х'їба <sup>1</sup>кал'їка а<sup>1</sup>бо <sup>1</sup>сил'но стар'ий / а то чоло<sup>1</sup>в'їк'їв заб<sup>1</sup>рал'и (Іскр) ПдСГ. Фізичні недоліки органів зору пов'язані передусім із зовнішніми характеристиками: **булькатий** бул'катий, -а, -е, -ї, 'витрішкуваний, із випуклими очима (про людину)': он та<sup>1</sup>кий бул'катий <sup>1</sup>Пит'ро / а жи<sup>1</sup>нивс'а / найш'лас' і йо<sup>1</sup>му <sup>1</sup>ж'їнка (Пщ) ЦЛСГ, однак назви зовні не виражених фізіологічних особливостей позбавлені виразного експресивного забарвлення: **темний** темний, -а, -е, -ї, 'сліпий': а нас остал'ос' <sup>1</sup>четви<sup>1</sup>ро / два б<sup>1</sup>рати і нас дв'ї сис<sup>1</sup>т'р'ї і ба<sup>1</sup>ба з нами / <sup>1</sup>темна бул'а на о<sup>1</sup>боїе <sup>1</sup>оч'ї (Злн) ПЦСГ.

Респонденти часто застосовують пом'якшувальні засоби номінації, зокрема суфікси -к-, -иньк-: **калічка** кал'їчка, -и, -и, сп. р., 'людина з фізичними вадами': о<sup>1</sup>там на ті гор'ї <sup>1</sup>З'їна йе / <sup>1</sup>кал'їчка / то во<sup>1</sup>на з ди<sup>1</sup>тинства / йї'їй бат'ко ма<sup>1</sup>лен'коїу впу<sup>1</sup>стив / бо п'їаний був (Жр) ПдСГ, **горбатинький** гор'батин'кий, -а, -е, -ї, 'людина з горбом': д'їд Ми<sup>1</sup>хайло гор'батин'кий у же / йо<sup>1</sup>го так схи<sup>1</sup>лило / стар'ий / а бачиш / шос' там са<sup>1</sup>пайе / ви<sup>1</sup>ходит' на го<sup>1</sup>род (Жр) ПдСГ. Недоліки розвитку опорно-рухового апарату позначають прикметникові найменування **сутулий** сутулий, -а, -е, -ї, 'людина із трохи згорбленою спиною і випнутими плечима': йак моло<sup>1</sup>дий / то <sup>1</sup>сутулий / а йак стар'ий / то гор'батий (Тш) ПдСГ; СГ; **чивирногий** чивир'ногий, -а, -е, -ї, 'кривоногий': т'елосло<sup>1</sup>жен'їєм сво'їім / так во<sup>1</sup>на гар'нен'ка бу<sup>1</sup>ла кру<sup>1</sup>гом / а це та<sup>1</sup>ке і <sup>1</sup>чивир'ноге // а во<sup>1</sup>на ка<sup>1</sup>же / н'е / Ва<sup>1</sup>сил'у / ни п'їду йа за те<sup>1</sup>бе <sup>1</sup>зам'їж (БМ) ПдСГ. Фізичною вадою в народі вважають завеликий розмір ноги, зокрема великі нижні кінцівки називають герями: **геря** гер'а, -ї, -ї, ж., згруб., рідк., 'нога великого розміру': знов т<sup>1</sup>реба куп'ят' на <sup>1</sup>ос'їн' бо<sup>1</sup>т'їнки / ну <sup>1</sup>т'їки ж вис<sup>1</sup>нойу куп'али / і вже ни в<sup>1</sup>лазит' / та<sup>1</sup>к'ї вже <sup>1</sup>гер'ї / ну йак у дур'ного чоло<sup>1</sup>в'їка (Жр) ПдСГ, використовують пропозитивну номінацію, у складі якої – порівняння з аморальними чи нерозумними особами: **йак у дур'ного чоло<sup>1</sup>в'їка; нога йак у злодія**: ти поди<sup>1</sup>вис'а / у же знов у <sup>1</sup>його в'зуц'а ни<sup>1</sup>має / вже й так <sup>1</sup>нога йак у <sup>1</sup>злод'їя / і ше ро<sup>1</sup>сте (Жр) ПдСГ.

Несхвально в середньонаддніпрянських говірках відгукуються про такі особливості статури, як надмірна повнота або ж, навпаки, худорлявість. Зауважимо, що об'єктом номінації постає передовсім жінка, у чоловіків же предметом оцінки стає зріст. Так, сема 'занадто повна жінка' репрезентована вторинними номенами **корова, свиня**, пропозитивним найменуванням **і в шкуру ни в'товтиц'а**, причому негативно номінують передовсім повну неповоротку жінку: **ковча** ковча, -ї, -ї, през., рідк., 'товста, огрядна, неповоротка жінка': он <sup>1</sup>Гал'ка розро<sup>1</sup>слас' / та<sup>1</sup>ка вже <sup>1</sup>ковча с'тала / йа йак гл'ану / во<sup>1</sup>на ж у же тирих'лиц'а: а ни <sup>1</sup>може / ка<sup>1</sup>жу / <sup>1</sup>Гал'ко / шос' ро<sup>1</sup>би с:о<sup>1</sup>бойу / ти ше ж моло<sup>1</sup>да / а д'їти ті ко<sup>1</sup>му / ти ше зал'ес':а колис' од <sup>1</sup>того <sup>1</sup>жиру (Жр) ПдСГ. Якщо ж повнота

помірна, не зайва, то таку людину називають **гарний** гарний, -а, -е, -і, 'у міру повна людина': *вийшла зам'їж / поправила'а / стала гарна / а то таке замучине та худе ходило* (Жр) ПдСГ, **копичка** копичка, -и, -и, ж., емоц., 'помірно повна невисока жінка': *Н'їна Туз'їчка замолоду така й ни була / це зараз во'на вже зматир'їла / стала така копичка / у нейї й Тол'а нивисокий / ну худий* (Жр) ПдСГ.

Називаючи повного чоловіка, мовці виявляють помірну експресію: **порядошний** пор'адошний, -а, -е, -і, 1. 'великий, огрядний (про людину)': *а мати така гар'несен'ка йїхн'а на вроду / т'їки малесин'ка така / а в'їн такий пор'адошний* / д'ад'ко добрий / і це без по'н'ат'їїа (Ос) ППСГ; **годований** годований, -а, -е, -і, 'повний, огрядний': *та раз йак приїхал'о / кон'їводством зан'їмав' / наший кол'госп / та йїх йак приїхал'о / іше годованих / та йа у'же на'сил'у йїх одбул'а* (Стц) ПдСГ. Діалектоносії звертають увагу на характеристику рухів повної людини: **вайлуватий** вайлуватий, -а, -е, -і, 'неповороткий': *Саи'ко той прудкий / по'б'їг бистро / а наші такий / трохи вайлуватий / та й ни дожи'не йо'го* (Жр) ПдСГ.

Надмірно худорлявих у досліджуваних говірках називають **сухоребрий** сухоребрий, -а, -е, -і, 'дуже худа людина': *ї бат'ко вмер з гол'оду / а такий здоровий був бат'ко / а став такий сухоребрий / шо у'се висит' на йому* (Бл) ЦЛСГ; СГ; **сухостой** сухостой, -ю, -тільки одн., ч., 3. глузл., 'про дуже худу, виснажену людину': *такий худий пр'амо сухостой* (Блш) ЗСГ; **сороковка** сороковка, -и, -и, ж., 'занадто худа жінка': *сороковка / йде й к'їст'ки грим'лат' / х'їба то ж'їнка / привикли до моди / то голодаїут' / то ше видумки / та н'їколи українс'ка ж'їнка ни була худа / х'їба во'на робитиме йак ни йїстиме / а нашо во'на в дво'р'ї / щоб на нейї ди'виц'а / то й ни'ма на шо / йак во'на сороковка* (Жр) ПдСГ.

Найменування за особливостями зросту в говірках Середньої Наддніпрянщини порізнному конотовані стосовно жінок і чоловіків. Зокрема, невисокий чоловік стає об'єктом негативної номінації **курдупиль**, **курдуплик**, **шпендиль**, **шпінгалет**, **півчоловіка**, **гномик**, **мультик** (імовірно, асоціація з героями мультфільмів): **курдупиль** кур'дупил', -я, -і, ч., несхв., 'чоловік, невисокий на зріст': *Сашиа Купиш'куриш такий кур'дупил' був / а задиристий / та дн'а ни було / щоб з кимос' ни побивс'а* (Жр) ПдСГ. Навпаки, високу жінку теж іменують несхвально: оцінними іменниками **палиця**, **одоробло**, **гойса**: **гойса** гойса, -и, -и, ж., 'висока худорлява жінка': *наче д'ївчинка була й гар'нен'ка / а це вигналас' / та така гойса стала / шо йїїї ті х'лотц'ї вже й по плеч'ї / куди вона виросла / ни гарно* (Жр) ПдСГ; прикметником **здоровкуватий** здоровкуватий, -а, -е, -і, 'великий на зріст': *а т'ї х'лотц'ї один за одним / один трид'ц'ат' шостого / трид'ц'ат' с'омого й трид'ц'ат' вос'мого / а з старших бул'а д'ївчина двад'ц'ат' шостого / а х'лотц'ї двад'ц'ат' див'їатого // то ц'ї вже помагал'и / та д'ївчина старша / то бул'а така здоровкувата* (Злн) ЦПСГ. Не викликає в мовців захоплення й поєднання високого зросту з повнотою: **дибелий** дибелий, -а, -е, -і, 1. 'високий і товстий': *в'їн жи'нівс'а то був ше нормал'ний / а це на тих майонезиках та крабиках розр'їс'а / дибелий зробивс'а* (Жр) ПдСГ; 2. 'міцної статури': *во'на така ж'їночка нивилчка / мален'ка / а чо'ло'в'їк у нейї гарний / дибелий* (Жр) ПдСГ. Осудливо сприймають середньонаддніпрянці фізично розвинену, високу людину, але не наділену інтелектуальними здібностями, що ілюструє сталий вислів **здоровий як до неба, а дурний як ни треба** ◇ здоровий йак до неба / а дурний йак ни треба, 'великий на зріст, але слабкий на розум (про людину)': *ни в'рост'ї сила / ни даром л'уди кажут' здоровий йак до неба / а дурний йак ни треба* (Бл) ЛПСГ.

До іншої підгрупи уналежнюємо прикметники, що виражають внутрішні особливості психічного чи фізичного стану людини через зовнішній вияв, через відповідну поведінку: **зачімлиний** зач'їмлиний, -а, -е, -і, знев., рідк., 'недоглянутий': *вийшов Шур'ко ма'бут' дес' у'же об'їд був / йак гл'анула / нив'мїте / зач'їмліне / коли ті шта'ни ст'їралис'а / то то'б'ї по'гано з ж'їнокою було / йа'ка ни була / а са'ма чис'тен'ка була / і в'їн обст'їраний* (Жр) ПдСГ. У мікротекстах-ілюстраціях до лексем

міститься інформація й про іншу причину непривабливого зовнішнього вигляду: *ниохайний* ниохайний, -а, -е, -і, 'який не дотримується чистоти, порядку або має неакуратний, брудний вигляд': *та йа ото у<sup>1</sup>мажус'а / ото<sup>1</sup> наче нив<sup>1</sup>мита / приду<sup>1</sup>рилас' дур<sup>1</sup>нойу перед<sup>1</sup> ними / о / йе шо з<sup>1</sup>гадуват' за т'і го<sup>1</sup>да / а во<sup>1</sup>ни ж по<sup>1</sup>дивл'ац':а / шо ниохайна / та й т'ікай<sup>1</sup>ут' / а йак гар<sup>1</sup>нен'ка / та й заби<sup>1</sup>рай<sup>1</sup>ут' / іди на<sup>1</sup> кухн'у / на роботу до<sup>1</sup> його<sup>1</sup> / а шо робит'* (Кп) ПдСГ.

Специфічним виявом фізіологічного стану жінки є її вагітність. У середньонаддніпрянських говірках вагітну жінку називають атрибутивами *вагітна*, *биреминна*, евфемізмами *повна*, *така*, *уже така*: *йа вже така* ходила / *али ж* робила пош<sup>1</sup>ти до<sup>1</sup> род'ів / *це* зараз дик<sup>1</sup>рети / *та вс'і* вам прив'і<sup>1</sup>л'ег'ійі / *а то<sup>1</sup>д'і* ми й ни призна<sup>1</sup>валис' / *шо повн'і* (Жр) ПдСГ. Однак якщо вона має багато дітей або ж завагітніла неодруженою, то громадський осуд виявляється в негативно конотованій номінації *пузата* *пузата*, негат., 'вагітна': *Гал'ка вже знов пузата / ше ж ті мал'і / а во<sup>1</sup>на знов / і ни тирижи<sup>1</sup>вайе / шо йім т<sup>1</sup>реба толк да<sup>1</sup>ват'* (Жр) ПдСГ; *московка*<sup>2</sup> *мос<sup>1</sup>ковка*, -и, -и, ж., заст., 'покритка': *бу<sup>1</sup>ло / то<sup>1</sup>д'і* во<sup>1</sup>на з<sup>1</sup>вал'ас'а йак / *мос<sup>1</sup>ковка* / йак нагу<sup>1</sup>л'а дитину / *мос<sup>1</sup>ковка* / йак в'ін ни воз'ме / *во<sup>1</sup>на остал'ас' мос<sup>1</sup>ковкойу* (Грн) ССГ.

Сема 'жінка, яка народила вперше' репрезентована номенами *первістка*, *первородка*, які в досліджуваних говірках багатозначні, бо вживані й на позначення тварин, які народжують уперше: *одвиз<sup>1</sup>ли в бол'ниці<sup>1</sup>у / ну х<sup>1</sup>тозна / може з<sup>1</sup>разу й ни родит'* / *бо перв'істка* / *то це ни так с<sup>1</sup>коро* (Лб) ПдСГ. Жінку відразу після пологів називають атрибутивними словосполученнями *сирова жінка* / *сира жінка*: *ка<sup>1</sup>жу нив'іс'ц'і / шоб во<sup>1</sup>на до кир'ниці<sup>1</sup>и ни ви<sup>1</sup>ходила / бо ше ж сорок дн'ів ни пройшло / ше сира<sup>1</sup> жінка / ни можна* (Стц) ПдСГ.

**Висновки та перспективи.** Отже, найменування фізичних і фізіологічних станів людини в середньонаддніпрянських говірках різні за структурою, належністю до лексико-граматичних класів, наявністю чи відсутністю емоційно-експресивного забарвлення. Частина таких найменувань – нейтральні (*здоровий* 'нехвора людина', *хворий* 'який нездужає', *вагітна* 'яка перебуває в стані вагітності'), чимало назв емоційно-експресивні (*джаний* / *н'ікудишн'ій* 'виснажений хворобою', *миршавий* 'непоказний', *дибеллий* 'міцної статури'). Основна функція конотованих найменувань – кваліфікувати, оцінювати, характеризувати фізичний та фізіологічний стан особи з позиції мовця. Фактичний матеріал засвідчує, що серед експресивних назв є непоодинокі індивідуальні словотвори, вони здебільшого суб'єктивні, виникають у конкретній говірці і стосуються характеристики конкретних осіб: *нич<sup>1</sup>мидний* 'миршавий, недолугий', *вал'урний* 'гарний, вродливий', *ковча* 'товста, огрядна, неповоротка жінка'.

Структурне ядро досліджуваних назв формують однослівні найменування-прикметники (*сил'ний* 'міцної статури', *сухоребрий* 'дуже худя людина', *годований*, 'повний, огрядний'), іменники (*первістка* 'вагітна вперше', *кур'дутил* 'невисокий чоловік'); рідше засвідчені атрибутивні словосполучення (*сира жінка* 'жінка, яка недавно народила', *бидло здорове* 'чоловік міцної статури'), порівняльні конструкції (*нога йак у злод'іа* 'нога великого розміру'). Найменш частотні пропозиitivні та дискурсивні найменування (*вибиц'а* із *сил* 'дуже стомитися, знесилити', *і в шкуру ни в<sup>1</sup>товтиц'а* 'повний').

Продуктивним способом номінації в досліджуваному ареалі є суфіксація (*вайлу<sup>1</sup>ватий* 'повний і неповороткий', *д'ів<sup>1</sup>чук / д'ів<sup>1</sup>чучка* 'дівчина-підліток', *тири<sup>1</sup>росток* 'хлопець, який переріс вік для служби в армії', *жилавий* 'міцної статури'), семантична деривація (*бик* 'здоровий чоловік', *ко<sup>1</sup>тичка* 'повна невисока жінка'). Найпоширеніший мотив номінації аналізованих назв – подібність до домашніх тварин (*корова* 'дуже товста жінка', *жири<sup>1</sup>бец'* 'молодий, фізично здоровий хлопець (чоловік)'), предметів побуту (*сороковка* 'худя жінка'). Трапляються лексеми затемненої мотивації (*гойса* 'висока жінка').

У засвідчених найменуваннях репрезентовано специфіку сприйняття світу, інформацію про систему моральних цінностей носіїв середньонаддніпрянських говірок.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в докладному аналізі оцінних назв людини за її діяльністю.

#### Список використаної літератури

1. Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Лексика на позначення рис характеру й поведінки людини в «Словнику середньонадніпрянських говірок». *Мовознавчий вісник : зб. наук. пр.* Черкаси : Вертикаль, видавець С. Г. Кандич, 2020. Вип. 28. С. 47–57.
2. Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослов'янських українських говірках : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 1999. 21 с.
3. Колеснік Л. Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Ін-т укр. мови. Київ, 2016. 581 с.
4. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 24 с.
5. Ерофеева Е. В., Пепеляева В. А. Структура семантического поля «Человек» в сознании носителей русского языка. *Российская и зарубежная филология. Вестник Пермского университета*. 2011. Вып. 1 (13). С. 7–19.
6. Уфимцева А. А. Лексическое значение: принцип семиологического описания лексики. Москва : Наука, 1986. 240 с.

#### Список умовних скорочень джерел

Мартинова – Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Словник середньонадніпрянських говірок. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А. 478 с.  
СУМ – Словник української мови : В 11 томах. Т. 10. 1979. 658 с.

#### References

1. Martynova, G. I., Scherbyna, T. V. (2020). Leksika na poznachenyia rys haraktery i povedinky lyudyny v «Slovyku serednyonaddniprianskykh govirok» [Vocabulary to denote traits of human character and behavior in «Dictionary of Middle-upper-Dnieper dialects»]. In : *Movoznavchyy visnyk: collection of scientific works [Linguistic Bulletin: a collection of scientific papers]*. Cherkasy : Vertical, publisher S. G. Kandych, 28, 47–57 (in Ukr.)
2. Lesnova, V. V. (1999). Nominatiya lyudyny ta jiji rys u shidnoslobizhanskykh ukrainskykh govirkah [Nomination of man and his features in the East Slobozhansk Ukrainian dialects]. Extended abstract of PhD Dissertation (Ukrainian language). Zaporizhya, 21 (in Ukr.).
3. Kolesnik, L. Ya. (2016). Nominatiya lyudyny v pokutsko-bukovynskykh govirkah: geneza ta prostorove variuvannya [Nomination of man in Pokutya Bukovyny dialects: genesis and spiritual variation]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 581 (in Ukr.).
4. Dvoriankin, V. O. (2006). Nominativni protsesy v ukrainskykh skhidnostepovykh hovirkah [Nominative processes in Ukrainian Eaststeppe patois]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Lugansk, 24 (in Ukr.).
5. Erofeeva, E. V., Pepelyaeva, V. A. (2011). Struktura semantichnogo polya “Chelovek” v soznanii nositeley ruskogo yazyka [The structure of the semantic field “Man” in the minds of Russian speakers]. In : *Rossiyskaya i zarubezhnaya filologiya. Vestnik Permskogo universiteta* [Russian and foreign philology. Bulletin of Perm University]. 1 (13), 7–19 (in Russ.).
6. Ufimceva, A. A. (1986). Leksicheskoe znachenie: prinzip semiologicheskogo opisaniya leksiki [Lexical meaning: the principle of semiological description of vocabulary]. Moskva: Science, 240 (in Russ.).

#### G. I. MARTYNOVA, T. V. SHCHERBYNA. NOMINATION OF PHYSICAL AND PHYSIOLOGICAL CONDITIONS OF HUMAN BEINGS IN MIDDLE-UPPER-DNIEPER DIALECTS

**Summary. Introduction.** *The anthropocentric orientation of modern scientific research encourages the study of language in close connection with the spiritual and practical activities of man, his consciousness, thinking, which is manifested in the specifics of nominating of the environment, selection of methods and means of nominating realities. Dialectal speech needs special attention, because, on the one hand, the nomination in dialects occurs casually and naturally, and on the other hand changes in the socio-economic and cultural life of dialect speakers, one of the consequences of which are active dynamic processes in vocabulary. phenomena that over time become inevitably lost. The article continues a series of publications by the authors about the name of a person in the Middle -upper-Dnieper dialects.*

**Purpose.** *The aim of our research is to study the means of verbalization and methods of nomination of elements of the thematic group “Man”, in particular the names of physiological states of man in the Middle-upper-Dnieper dialects.*

**Results.** *The names of physical and physiological states of man in the middle -upper-Dnieper dialects are different in structure, belonging to lexical and grammatical classes, the presence or absence of emotionally expressive coloring. Some of these nominations are neutral, many names are emotionally expressive. The main function of connotative names is to qualify, evaluate, characterize the physical and physiological state of a person from the position of the speaker. The factual material shows that among the expressive names there are many individual word-formations, they are mostly subjective, arise in a specific speech and relate to the characteristics of specific persons. The structural core of the studied nominations is formed by one-word names – adjectives, nouns; attributive phrases are less often attested. The least frequent are propositional and discursive names.*

*A productive way of nomination in the studied area is suffixation, semantic derivation. The most common motive for the nomination of the analyzed names is the resemblance to domestic animals and household items. There are tokens of darkened motivation.*

**Originality.** *The names of physical and physiological states of man in the dialects of the Middle Dnieper region have not yet been the object of study, so the representation of their repertoire, structure and semantics of names, the study of the features of the nomination is the novelty of this article.*

**Conclusions.** *In the “Dictionary of Middle-upper-Dnieper dialects” in the illustrative mini-texts to the dictionary articles the diversity of material and spiritual life of dialect bearers is reflected. The names of physical and physiological states of the person are widely presented in it. It is possible to find out the nuances of meaning, the motives of nomination of tokens attested in different zones of the Middle-upper-Dnieper dialect only in reliance on the context, on the explanation of the informant himself.*

**Key words:** *dictionary of middle-upper-Dnieper dialects, nomination, token, emotional and evaluative name, physical condition of a person, physiological condition of a person.*

Надійшла до редакції 05.02.21

Прийнято до друку 05.04.21